

Jsou studující všemocní nebo bezmocní? Vládnutí v českém vysokém školství mezi studentokracií, akademickou oligarchií a manažerismem

Petr Pabian, Karla Tvrdá, Lucie Hündlová

AULA, 2013, Vol.21, No. 1: 68-83

Students between power and powerlessness: governance of Czech higher education between studentocracy, academic oligarchy and managerialism

Abstract: Czech students played a central role in the governance of HEIs after 1989, even to the point of provoking protests against ‚studentocracy‘. We argue, however, that over the last two decades students have largely lost their power due to three important trends. First, the expanding student population has become largely indifferent to issues of higher education governance. Second, academics and especially the academic oligarchy have become the dominant actors in the governance of Czech higher education. And finally, managerial approaches to higher education governance, which gained prominence especially during the last few years, have redefined students‘ role from ‚academic citizens‘ to ‚customers‘.

Na konci roku 1989 studující iniciovali převrat, který vedl k pádu socialistického režimu v tehdejší Československu. V tomto období byli v rámci nedávné historie na vrcholu své moci, ačkoliv to nebylo poprvé, co se zapojili do významných historických událostí; samotný převrat z roku 1989 začal 17. listopadu jako připomenutí 50. výročí studentských protestů proti nacistické okupaci českých zemí v roce 1939. Mezinárodní studentské organizace přijaly 17. listopad za Mezinárodní den studentstva, který je připomínán dodnes. V kontextu tohoto článku jsou studentské protesty z roku 1989 důležité ještě z jednoho důvodu: vnesly do českého vysokého školství demokratický model vládnutí, který z velké části stále funguje, i když je oslabován následným vývojem a změnami.

V tomto článku nejdříve stručně zrekapitulujeme, jak se studující podíleli na české politice a na vládnutí ve vysokém školství před rokem 1989, následně

představíme demokratický model vládnutí, který byl u nás zaveden po roce 1989, a nakonec se budeme zabývat výzvami pro demokratický model, které se objevily v minulých dvou desetiletích. Zaměříme se především na důsledky nedávného vývoje pro postavení a roli studujících ve vládnutí v českém vysokém školství.

Studující hráli důležitou úlohu hned v několika zásadních okamžicích moderní české historie, což jim zajistilo přední postavení ve vládnutí v českém vysokém školství po roce 1989. Nicméně v posledních dvaceti letech studující tuto pozici z velké části ztratili. Je to způsobeno několika faktory – za prvé lhostejností mezi studujícími v podmínkách masového a posléze i univerzálního přístupu k vysokoškolskému vzdělání, za druhé vzestupem moci vyučujících ve vládnutí ve vysokém školství a za třetí šířením manažerských přístupů k vládnutí ve vysokém školství.

Historie studentské politiky v českých zemích 1939–1989

Ačkoliv se studentské protesty z roku 1939 zapsaly do dějin, významnou roli v řízení tehdejšího vysokého školství studující nehráli. Univerzity byly řízeny vedoucími akademiky a akademičkami ve spolupráci s malou elitou státních zaměstnanců, kteří společně vytvářeli tehdejší vysokoškolskou politiku. Ve skutečnosti se studentské protesty z roku 1939 netýkaly přímo vysokého školství, ale byly namířeny proti nacistické okupaci českých zemí. Vysoké školy byly znovu otevřeny v roce 1945 především díky úsilí samotných studujících; ti byli organizováni ve Studentském národním výboru, který vznikl již 5. května 1945 během Pražského povstání. Nové vedení Univerzity Karlovy nebylo zvoleno vedoucími akademiky a akademičkami, ale odbory, které byly ovládnuty komunisty. Po těchto revolučních měsících se české vysoké školy vrátily k meziválečným strukturám vládnutí, ale pouze na necelé tři roky: v roce 1948 musely čelit komunistickému převratu (Connelly, 1996). Komunističtí studující sehráli klíčovou roli při převzetí univerzit: výrazně podporovali komunisty v jejich snahách o ovládnutí univerzit, zatímco většina vyučujících byla proti. Důsledkem bylo, že studující ovládli akční výbory, které donutily k rezignaci představitelů vysokých škol a z politických důvodů vyloučily ze škol řadu významných vyučujících i studujících. Jejich nadvláda dala vzniknout pojmu „studentokracie“ (Connelly, 2000; Connelly, 2005).

Postupem času, jak byly pod kontrolou státu a místních výborů KSČ ustaveny běžné vládnoucí orgány, ztratili studující své někdejší výsadní postavení ve vládnutí na vysokých školách. Politiky zaměřené na podporu studujících z dělnické třídy však nedokázaly komunistické straně zajistit pevnou pozici

STUDIE

mezi studujícími (Connelly, 1997). Následně byly studentské aktivity charakterizovány především snahou reformovat československý socialistický režim, která kulminovala v roce 1968, avšak po porážce reformního hnutí byly ukončeny i studentské protesty. Poté byli studující v rámci vysokého školství reprezentováni pouze prostřednictvím Socialistického svazu mládeže, ale z rozhodovacích procesů byli prakticky vyloučeni. Důsledkem změn provedených v období tzv. normalizace bylo zrušení veškerých rysů samosprávy vysokých škol a podřízení vysokoškolských institucí nadvládě ze strany státního aparátu a KSČ (Urbášek, 2008).

Nicméně ani v průběhu 70. a 80. let nedokázali komunisté získat pevnou pozici mezi vysokoškolskými studujícími, kteří se nakonec postavili do čela protikomunistického převratu v roce 1989. Tzv. sametová revoluce začala policejním zásahem proti studentské demonstraci, která se konala 17. listopadu a která podněcovala studující ke stávce a k okupování vysokých škol v celé zemi (Otáhal, Vaněk, 1999). Univerzity se tak staly prvními ohnisky převratu: v reakci na předchozí pevnou centralistickou vládu revoluční studující a vyučující bez ohledu na legislativní překážky v rámci celkové demokratizace založili silné senáty jako protiváhu k moci rektorů a děkanů. Studující, jakožto významní aktéři převratu, měli v senátech zajištěnu silnou pozici. Tyto změny byly potvrzeny i zákonem o vysokých školách z roku 1990, který položil základ pro rozvoj vysokoškolského systému po dalších dvacet let (Pabian, 2009).

Vznik demokratického modelu vládnutí na vysokých školách v roce 1990

Politické změny v Československu po roce 1989 vyústily v nový radikálně demokratický model vládnutí ve vysokém školství. Český postkomunistický model a meziválečný humboldtovský model měly na jednu stranu společný respekt vůči akademickým svobodám a samosprávě, ale na druhou stranu byla autonomie univerzit vůči státu a fakult vůči univerzitám větší než v jiných humboldtovských systémech. Druhý neméně důležitý rozdíl spočívá v tom, že zatímco humboldtovské univerzity jsou řízeny vedoucími akademiky a akademičkami, nejdůležitější orgán v českém modelu vysokoškolského demokratického vládnutí jsou akademické senáty (univerzitní i fakultní), které byly ustaveny jako zastupitelské orgány celé akademické obce se silným zastoupením studujících (Pabian, 2009).

Zákon o vysokých školách z roku 1990 stanoví, že členové a členky senátu jsou voleni z řad akademické obce příslušné vysoké školy a jejími členy a členkami,

tedy vyučujícími i studujícími. Studující zaujímali až polovinu všech křesel v akademickém senátu. Jeho rozsáhlé pravomoci zahrnovaly zřizování fakult, přijímání předpisů a vnitřních stanov vysoké školy, de facto také volbu děkanů a rektora a schvalování institucionálního rozpočtu.

Na jaře 1990 byla navíc ustavena Rada vysokých škol, čímž se zastupitelský princip vládnutí ve vysokém školství rozšířil na národní úroveň. Zákon o vysokých školách z roku 1990 uznal Radu vysokých škol jako samosprávný orgán zastupující vysoké školy vůči ministerstvu školství. Rada vysokých škol byla složena téměř výhradně z vyučujících; někteří se však od samého počátku snažili do této nové instituce zahrnout také studující, aby se Rada vysokých škol stala zástupcem celé akademické obce. V roce 1992 byla v rámci Rady vysokých škol ustavena Studentská komora, v níž zasedal vždy jeden zástupce z řad studujících za jednu vysokou školu (Vlček, 2003).

Radikálně demokratický charakter tohoto modelu vládnutí podtrhovala kromě výsadní role zastupitelských orgánů rovněž rozsáhlá decentralizace, která byla patrná jak v silném postavení vysokých škol vůči státu, tak jednotlivých fakult vůči jejich univerzitám. V souladu se zákonem o vysokých školách se nezávislými právníckými osobami staly nejen vysoké školy, ale i jejich fakulty. Z toho vyplývalo, že zatímco fakulty byly oprávněny vstupovat do všech právních vztahů, vysoká škola mohla své fakulty zastupovat v právních vztazích, pouze pokud jí k tomu příslušné fakulty daly prostřednictvím svých senátů svolení. Fakultní senáty rovněž volily své děkany a schvalovaly své rozpočty i studijní programy. Navíc do Rady vysokých škol vstupovali také delegáti z fakultních senátů, nejen z těch univerzitních.

Pravomoci státu byly v rámci zákona o vysokých školách omezeny prakticky na jediný článek – financování vysokých škol. Avšak ministerstvo školství se v roce 1992 vzdalo i tohoto posledního pozůstatku svých pravomocí tím, že položkově vázaný rozpočet s meziročním přírůstkem zděděný z dob socialismu nahradilo normativním financováním (Čermáková, Holda, Urbánek, 1994). Poté už si stát ponechal pouze několik ceremoniálních funkcí, jako např. jmenování profesorů a rektorů českým prezidentem. Zřekl se tak většiny svých pravomocí a politiku řízení vysokého školství ovládly jednotlivé plně autonomní vysoké školy (Pabian, Šima, Kynčilová, 2011). Nový model vládnutí byl proto výstižně charakterizován jako “the most extreme case of the reinvention of government [which] could almost be equated with the abolition of government” (de Boer & Goedegebuure 2003). Vláda shora byla tedy nahrazena vládou zdola ztělesněnou novými zastupitelskými institucemi se silným zastoupením studujících.

Výzvy pro pozici studujících v demokratickém modelu vládnutí, 1990–2010

V prvních měsících po převratu v roce 1989 se demokratický model vládnutí ve vysokém školství těšil prakticky jednomyslné podpoře. Avšak již po několika letech se tento model začal měnit působením tří vlivů. První se týká studujících: jejich angažovanost z roku 1989 se změnila ve lhostejnost. Ačkoliv bylo studujícím stále vyhrazeno výsadní postavení v demokratickém systému vládnutí, kvůli své apatii nebyli schopni těchto svých práv využít. Ruku v ruce s touto změnou přišla i druhá: mnozí vyučující začali kritizovat „studentokracii“, která byla vlastní dosavadnímu modelu vládnutí, a postupně začali moc přebírat sami. Následkem toho se systém začal obracet spíše k akademické oligarchii. Třetí změna zasáhla jak studující, tak vyučující: jedná se o podporu manažerismu ve vysokoškolském vládnutí. Jeho rostoucí podpora přetváří pozici studujících a vyučujících z členů akademické komunity na roli zaměstnanců, případně spotřebitelů, a zároveň posiluje pozici výkonných aktérů a externích stakeholderů.

Nyní se na tyto tři změny zaměříme podrobněji, abychom mohli posoudit nedávné změny ve vládnutí ve vysokém školství a také jeho uspořádání.

Úpadek moci studujících: od angažovanosti ke lhostejnosti

Jak už bylo zmíněno výše, demokratický model zajišťoval studujícím výsadní postavení v řízení vysokoškolských institucí. Studující byli definováni, stejně jako vyučující i ostatní zaměstnanci vysoké školy, jako členové akademické obce. Měli právo být zastoupeni v akademických senátech fakult i univerzit, jejichž prostřednictvím mohli spolurozhodovat o všem, co tyto senáty projednávaly a o čem hlasovaly. Rozsah studentského zastoupení v senátech vysokých škol byl potvrzen rovněž druhým postkomunistickým zákonem o vysokých školách z roku 1998, který studujícím zajišťoval minimálně třetinu a maximálně polovinu všech křesel v každém akademickém senátu.

Udržení tak silné pozice vyžaduje vysokou úroveň angažovanosti a vytrvalosti, avšak v období od 90. let do prvního desetiletí 21. století studujícím chybělo obojí; možná to bylo způsobeno masivním růstem počtu studujících přijímaných k vysokoškolskému studiu. Zatímco určité míry vytrvalosti je velice těžké dosáhnout vzhledem k povaze studentské populace, výsledky všech sociologických výzkumů poukázaly také na zásadní nedostatek angažovanosti ze strany českého studentstva. V roce 1998 se zúčastnila voleb do akademických senátů pouze třetina studujících a do roku 2005 počet volících studujících klesl na pouhou čtvrtinu. Navíc v roce 1998 pouze méně než třetina studujících považovala roli studujících v akademickém senátu za důležitou pro obhajování

studentských práv a zájmů. Do roku 2005 se tento počet ještě snížil na méně než jednu pětinu (Prudký, Pabian, Šima, 2010).

Podobné výsledky přinášejí všechna šetření studujících. V „národním šetření studentů (na6)“ z let 2006-2007 většina dotázaných neznala studující z fakulního senátu a navíc tvrdila, že v případě problémů se studující obrací nejméně ze všech na studentské organizace; převažovala také skepse ohledně toho, zda má studentské hodnocení výuky skutečný vliv na kvalitu výuky (Katrňák et al., 2007). V posledním šetření *Eurostudent* z roku 2009 byli čeští studující tázáni, do kterých aspektů rozhodovacího procesu by měli být studující zapojeni. Většina respondentů označila pouze hodnocení výuky a služby pro studující, zatímco jen malá část respondentů se domnívá, že studující by měli spolurozhodovat o volbě děkana a rektora, o rozvoji institucionálních strategií a o schvalování rozpočtu. Mimoto většina respondentů neznala nikoho ze studentské komory fakulního ani univerzitního senátu (Matějů, Fischer, 2009a).¹

Jak ukazují výsledky, úpadek studentské angažovanosti v posledních dvaceti letech dosáhl takového stádia, že studující již dnes nepodporují rozsáhlý vliv, který jim zaručuje demokratický model vládnutí, natož aby po něm vytvářeli poptávku. Doposud řečené lze shrnout tak, že ačkoliv studující v určité době dosáhli značného vlivu ve vysokoškolském vládnutí, tato jejich pozice je v současnosti značně ohrožena kvůli jejich vlastní lhostejnosti.

Výše uvedené kvantitativní doklady úpadku studentské moci lze doplnit také kvalitativní studií rozhodovacích mechanismů, kterou autorky tohoto článku provedly na dvou fakultách dvou českých vysokých škol. Marginalizace studujících byla zřejmá na obou fakultách především v oblasti vytváření rozpočtu. Příčinou však není pouze to, že by byli vyučujícími přehlíženi, ale značnou roli hraje vlastní volba studujících: na jedné ze zkoumaných fakult se všichni členové a členky studentské komory senátu zdržují hlasování o rozpočtu, protože se k tomu necítí být dostatečně kvalifikováni. Namísto toho se studující intenzivně věnují službám poskytovaným studujícím na škole, například problematice fakulního bufetu. Toto zjištění odpovídá výsledkům uvedeným výše, že sami studující se vzdávají možnosti spolurozhodovat o zásadních otázkách na instituci. Zcela odlišná je situace v oblasti hodnocení výuky; na obou fakultách studující hrají významnou úlohu v celém procesu hodnocení. Na druhou stranu byl na obou fakultách zjištěn efekt „začarovaného kruhu hodnocení“: příslušní vyučující z výsledků hodnocení nevyvozují žádné důsledky, protože tvrdí, že jsou kvůli

¹ Všechna tato šetření byla v nějakém ohledu metodologicky problematická (viz Mínksová, 2010; Provázková, Pabian, 2008), takže vzaty samy o sobě by nemohly být výsledky jednotlivých šetření považovány za spolehlivě vypovídající. V tomto případě se však jedná o jasnou tendenci potvrzenou všemi kvantitativními i kvalitativními šetřeními, jak ještě uvádíme níže.

nízké účasti studujících na hodnocení nevěrohodné. Studující zase nejsou ochotni účastnit se hodnocení výuky, protože vidí, že z něj nejsou vyvozovány žádné důsledky. Tento začarovaný kruh je způsoben opět marginalizací studujících ze strany vyučujících; celý proces hodnocení iniciovali studující a také jsou to oni, kdo ho organizuje, ovšem až do okamžiku, kdy se má jednat o jeho výsledcích a mají se z něj vyvozovat důsledky. Vyučující nepovažují takto provedené hodnocení za dostatečně důležité, aby na jeho základě vyvodili nějaké závěry. Tento příklad dokládá, že i studentská aktivita může skončit bezmocností. Ukazuje dokonce, jak aktivita některých studujících může být podlomena neaktivitou ostatních (Hündlová, Provázková, Pabian, 2010).

Na pozadí klesající moci studujících na institucionální úrovni se může zdát překvapivé, že na úrovni národní dokázali studující upevnit svou pozici a mají nyní větší moc, než jakou měli na začátku 90. let. V roce 1992 se nově založená Rada vysokých škol rozhodla ustavit svou Studentskou komoru (SKRVŠ), jejíž členové a členky měli být voleni jednotlivými univerzitními senáty, aniž by však byli řádnými členy a členkami Rady. Až v roce 1996 získali členové a členky Studentské komory také řádné členství v Radě vysokých škol a kromě toho se z řad Studentské komory volí místopředseda Rady (Vlček, 2003). Aby se Studentská komora stala významným aktérem ve vysokoškolské politice, musela nejprve stabilizovat svou pozici. Tento průlom nastal v letech 2003–2005, kdy Studentská komora vyhrála zápas za změnu finanční podpory studentského ubytování z nepřímé institucionální podpory na přímá stipendia (Nantl, 2004; Pabian, Melichar, Šebková, 2006).

Upevnění studentské pozice na národní úrovni však nezařadilo Studentskou komoru k nejsilnějším hráčům na poli vysokoškolské politiky, je to spíše naopak. Musí čelit stejným problémům jako studentští zástupci na institucionální úrovni; ve zkratce: marginalizaci ze strany ostatních aktérů i studujících samotných v důsledku jejich nezájmu. Když v roce 2010 pravicová vláda zařadila do svého programu návrh na zavedení školného, Studentská komora dne 17. 11. 2010 spoluorganizovala protesty, k nimž se však připojilo jen několik stovek studujících. Mnohem úspěšnější byly protesty v rámci Týdne neklidu na přelomu února a března 2012, v rámci kterého se veřejných demonstrací zúčastnilo v několika městech přes 15 tisíc lidí. Právě srovnání těchto dvou událostí však ukazuje limitovanou pozici SKRVŠ. Na rozdíl od roku 2010 byla v roce 2012 mobilizace úspěšnější především díky tomu, že odpor proti vládním reformám vysokého školství podpořily i Česká konference rektorů a Rada vysokých škol, tedy reprezentativní orgány (především) vyučujících na vysokých školách. Navíc se na organizaci protestů velmi významným způsobem podílela iniciativa Za svobodné vysoké školy velmi úzce napojená na protivládní iniciativu ProAlt. Nejedná se tedy ani tak o úspěch SKRVŠ a „řádnych“

studentských reprezentativních organizací na školách. Jak ukazuje první analýza etnografických dat z protestů ve čtyřech městech, jedná se spíše o uplatnění „mimořádné“ studentské protestní politiky (pro rozlišení viz Pabian, Minksová, 2011) a o její využití vyučujícími, zejména těmi v rozhodovacích pozicích. Tyto masové protesty, médií konzistentně prezentované jako studentské, tak spíše než návrat studentské moci paradoxně potvrzují vzestup akademické oligarchie (Smith et al., 2013).

Nárůst studentské lhostejnosti v posledních dvaceti letech se tak stal jedním z nejvýznamnějších trendů ohrožujících demokratický model vládnutí, který byl na vysoké školy zaveden po převratu v roce 1989. Většina studujících se o své zastupitele v reprezentativních orgánech nezajímala, což vedlo jak ke ztrátě jejich moci a možnosti zasahovat do řídicích procesů, tak ke ztrátě jejich důvěryhodnosti v očích ostatních aktérů. V posledních letech se pravomoci, které jsou studujícím v současné době zaručovány, nesetkávají ani s podporou většiny studentské populace. Rozložení moci se evidentně přesouvá k jiným aktérům vysokoškolského vládnutí.

Vzestup akademické oligarchie: budování humboldtovské univerzity

V předchozí kapitole jsme popisovali ústup studujících z pozic, které jim zaručuje demokratický model vysokoškolského vládnutí. Během posledních dvaceti let obsadili většinu z těchto uvolněných pozic vyučující. Vyučující, zejména profesori a docenti, tak *de facto* získali většinu pravomocí (a odpovědnosti) ve vysokoškolském vládnutí.

Tento trend upevnilo také několik legislativních změn, které byly postupně zavedeny od konce 90. let. Dvě nejdůležitější změny se objevily v zákonu o vysokých školách z roku 1998 a posílily roli profesorů a docentů při rozhodování o studijních programech. První změna přesunula odpovědnost za schvalování studijních programů příslušné vysoké školy z akademického senátu na vědeckou radu instituce, což je orgán složený téměř výhradně z profesorů a profesorek. Jeho členy a členky navíc jmenuje děkan a nejsou tedy voleni akademickou obcí. Ještě větší následky měla druhá změna; zákon o vysokých školách z roku 1998 přenesl pravomoc akreditovat veškeré studijní programy na Akreditační komisi, kterou jmenuje vláda a jejímiž členy a členkami je dvacet jedna nejuznávanějších profesorů a profesorek z jednotlivých oborů. Souhlas Akreditační komise se tudíž stal nutnou podmínkou pro uskutečňování všech studijních programů a potažmo i pro existenci všech vysokých škol. Požadavky stanovené Akreditační komisí tak ovládly nejen rozhodování o studijních programech, ale také personální a výzkumnou politiku na institucionální úrovni. V důsledku toho

STUDIE

Akreditační komise vnutila vysokým školám dvojí humboldtovský ideál: za prvé neoddělitelnost výuky a výzkumu a za druhé personální politiku založenou na profesurách, habilitacích a doktorátech (Melichar, Pabian, 2007; Pabian, 2010).

Kromě těchto dvou úprav zůstalo demokratické vládnutí beze změny, avšak v rámci jeho struktury došlo k jasnému posunu od demokracie k akademické oligarchii. Narůstající akademická oligarchie v rámci demokratického systému zřetelně vysvítá také z našeho výzkumu vládnutí na poli výuky, výzkumu a financování, který jsme provedli na dvou fakultách dvou českých vysokých škol. Na obou fakultách ovládali právě vyučující všechny tři základní role vysoké školy včetně jejího financování. Co se týče rozhodování o studijních programech, rozhovory ukázaly, že jejich příprava a implementace je plně v rukou vyučujících z příslušných součástí fakulty. Studující a externí aktéři mohou sice navrhnout různé úpravy a změny, ale vyučující si v této oblasti udržují pozici „gatekeepers“. Dle rozhovorů mají vyučující zcela svrchovanou pozici rovněž na poli výzkumu: témata a směřování jejich bádání nejsou ovlivňována ze strany katedry, fakulty ani externích aktérů. Avšak převzetí demokratických struktur vládnutí do rukou vyučujících bylo nejzjevnější v případě institucionálního financování. Jak bylo popsáno výše, vyučujícím na obou fakultách prakticky připadl monopol na schvalování rozpočtu v akademickém senátu, zatímco jeho studentská komora zůstává v tomto směru na okraji, ačkoliv podle zákona má o rozpočtu rozhodovat celý akademický senát (Hündlová, Provázková, Pabian, 2010).

Čeští vyučující podporují i další marginalizaci studujících ve vysokoškolském vládnutí. Z nedávno provedeného výzkumu vyplývá, že variantu, aby se studující neúčastnili volby děkana a rektora, schvaluje lehce nadpoloviční část vyučujících; téměř dvě třetiny vyučujících si myslí, že by se studující neměli podílet na rozhodování o institucionálních strategiích a tři čtvrtiny vyučujících se domnívají, že by studující neměli zasahovat do rozhodování o rozpočtu. Jedinou oblastí vládnutí, na níž by se podle tříčtvrtinové většiny vyučujících měli studující podílet, jsou služby studujícím a hodnocení výuky. Může být překvapivé, že odpovědi vyučujících se přesně shodují s názory studujících, jak již bylo uvedeno výše: většina studujících a vyučujících souhlasí s tím, aby se studující podíleli na hodnocení výuky, ale zároveň odmítá jejich účast v ostatních oblastech vládnutí (Matějů, Fischer, 2009a; Matějů, Fischer, 2009b)².

Závěry předchozího odstavce je potřeba doplnit zdůrazněním, že čeští vyučující neobhajují významné vládnoucí pozice pro nikoho jiného než sami

² I toto dotazníkové šetření bylo oprávněně kritizováno pro metodologické nedostatky (Smetáčková, Pavlík, Rendl, 2009). Jeho výsledky zde i přesto používáme jednak proto, že lepší šetření jednoduše nejsou k dispozici, a za druhé proto, že tyto výsledky odpovídají výsledkům z ostatních výzkumů. Tudíž se evidentně nejedná o výsledky vzniklé pouze na základě metodologických pochybení.

pro sebe. Žádný z návrhů na posílení role jiných aktérů nezískal podporu většiny vyučujících, ať se jednalo o posílení vlivu vedení vysokých škol nebo správních rad vysokých škol. Zároveň však vyučující nechtějí studující úplně vyloučit z vysokoškolského vládnutí; většina z nich souhlasí s tím, aby legislativa studujícím zaručovala aspoň určitý počet křesel v akademickém senátu (Matějů, Fischer, 2009b). Také v tomto případě jsou výsledky tohoto šetření potvrzeny výsledky jiných výzkumů včetně kvalitativní sondy citované výše. Ani v dotazníkovém šetření provedeném v roce 2005 Centrem pro studium vysokého školství se mezi návrhy vyučujících na žádoucí změny v českém vysokém školství vůbec neobjevily návrhy na posílení role dalších aktérů (Svatoň, Melichar, Menclová, 2006).

Situaci lze shrnout tak, že v posledních dvaceti letech vyučující získali výsadní postavení ve vysokoškolském vládnutí, a to na institucionální i národní úrovni. Docílili toho do značné míry v rámci původního konceptu demokratického vládnutí především v důsledku klesajícího vlivu studujících, jak bylo ukázáno v předchozí části textu. Výsledný systém akademické oligarchie nyní obhajuje většina vyučujících. Nepřejí si, aby jejich výsadní postavení bylo ohroženo převahou jiných aktérů (Melichar, Pabian, 2007). Nicméně v posledních letech největší výzvu pro humboldtovské pojetí univerzity již nepředstavují studující, ale šíření manažerských přístupů vládnutí na vysokých školách.

Nedokončená manažerská revoluce

Manažerské přístupy ve vládnutí na vysokých školách se od předchozích dvou představených modelů významně odlišují. Oba dva, demokratický model i akademická oligarchie, považují za nezbytnou autonomii vysokého školství a předpokládají jeho zásadní odlišnost od ostatních společenských oblastí. Důsledkem je legitimní požadavek, aby vysoké školství podléhalo vládnutí *sui generis*. Naproti tomu jsou manažerské přístupy založeny na tom, že postupy úspěšné v jiných oblastech by měly být přejaty i do vysokého školství. Konkrétními reformami, které lze přiřadit pod pojem manažerismus, jsou posílení výkonných aktérů „managers must manage“, uvedení „externích“ aktérů v roli „stakeholders“ a přehodnocení přístupu ke studujícím jako ke klientům a spotřebitelům.

Takto definované manažerské přístupy vstoupily do diskurzu o českém vysokém školství poměrně krátce po revolučním ustavení demokratického modelu vládnutí, nejpozději s hodnocením českého vysokého školství ze strany OECD, které bylo provedeno v letech 1990–1993 (Pabian, 2007). Zatímco většina konkrétních doporučení od OECD nebyla nikdy realizována, hlavní myšlenka manažerismu si cestu do české vysokoškolské politiky našla zejména od konce 90. let.

První kroky provedl již zákon o vysokých školách z roku 1998. Zaprvé, tento zákon ustavil správní rady jmenované ministerstvem školství a složené výhradně z externích aktérů, které mají pravomoci ve finančních otázkách a mají sloužit jako kontrola zákonem současně výrazně rozšířené ekonomické autonomie vysokých škol. Zadruhé, příslušný zákon centralizoval univerzity tím, že zbavil jednotlivé fakulty jejich právní samostatnosti. Zatřetí, zákon posílil roli centrálního rozhodování, protože vyžadoval, aby všechny vysoké školy měly své studijní programy akreditovány Akreditační komisí, tedy centrálním orgánem jmenovaným vládou. A začtvrté, tento zákon umožnil zřizování soukromých vysokých škol, které vytvořily nový soukromý sektor, který není ovládán akademickou demokracií ani oligarchií, ale velká část těchto institucí funguje jako neziskové organizace nebo soukromé podniky (Pabian, 2010). První novela zákona z roku 2001 ještě dále posílila vliv státu tím, že zavedla povinnou dvoustupňovou strukturu studia, proti níž se postavily vysokoškolské zastupitelské orgány. Pravicoví politici používali Boloňský proces jako argument pro zavádění neoliberálních změn, zejména pro posílení odpovědnosti vysokých škol a jejich napojení na trh (Pabian, 2009).

Hlavní ohrožení akademické oligarchie i akademické demokracie vzešlo z vítězství pravicových stran v parlamentních volbách roku 2006. V roce 2009 vládou prošla Bílá kniha terciárního vzdělávání, která vychází z neoliberálních principů. Není překvapivé, že nejkontroverznější oblastí se stalo vládnutí ve vysokém školství. Na národní úrovni navrhovala Bílá kniha vytvoření strategické řídicí skupiny, jež neměla zahrnovat pouze zástupce vysokých škol, ale také externí aktéry. Na institucionální úrovni měly být významně posíleny správní rady na úkor akademických senátů: správní rady měly mít zodpovědnost za strategické řízení i hodnocení instituce, dále měly hrát značnou roli při výběru rektora a rovněž při schvalování rozpočtu instituce. V Bílé knize jsou navíc studující definováni nikoliv jako členové akademické obce, ale jako klienti a partneři vysokých škol. V oslabených akademických senátech jim měla být ponechána rozhodovací pravomoc pouze v oblasti hodnocení výuky a služeb pro studující (Ministerstvo školství, 2009). Tyto reformy nebyly převedeny do konkrétních legislativních návrhů také díky zásadnímu odporu reprezentací vysokých škol a rovněž bezprecedentního množství *ad hoc* vytvořených akademických skupin. Oponenti změn namítali, že navrhovaný posun ve vládnutí by ohrozil akademické svobody a v konečném důsledku by podmanil vysoké školství ekonomickým a politickým zájmům (Pabian, Šima, Kynčilová, 2011).

Po dalším volebním vítězství pravice předložilo ministerstvo školství v roce 2011 věcný záměr zákona o vysokých školách spolu s věcným záměrem zákona o finanční pomoci studujícím, které s původními návrhy Bílé knihy souvisely

jen velmi volně. I tyto legislativní záměry se však setkaly s rozhodným odporem akademických reprezentací, opět především kvůli oblasti vládnutí, kde kritizovaly především posílení rad vysoké školy složených z externích aktérů a související oslabení akademických senátů včetně oslabení studentské role v nich (Jašurek, Zajíček 2012). Spolu s obsahem zákona kritizovaly tyto reprezentace i proces jeho tvorby způsobem, který v důsledku znamená, že by podle nich veškeré reformní záměry měly odrážet stanoviska vysokoškolských reprezentací.³ Ani tyto reformy nebyly přijaty podle vládního záměru, kromě jiného proto, že vysokoškolské protesty přispěly k pádu ministra školství na konci března 2012.

Podstata sporu o manažerismus spočívá především v boji o moc mezi vyučujícími a externími aktéry, ale netýká se příliš postavení studujících. Poměrně překvapivé je, že většina aktérů se shoduje na tom, že role studujících ve vládnutí by měla být omezena na hodnocení výuky a na služby studujícím. Měli by tudíž být vyloučeni z rozhodování o ostatních oblastech jako je volba děkana a rektora, rozhodování o rozpočtu a studijních programech i strategické řízení, což jsou pravomoci, které studujícím zaručoval zákon z roku 1989. Tuto shodu podtrhuje stále rostoucí podpora myšlenky, že studující by měli být nahlíženi primárně jako klienti. Podle nedávno provedených výzkumů toto stanovisko sdílí téměř dvě třetiny vyučujících a téměř polovina studujících (Matějů, Fischer, 2009a; Matějů, Fischer, 2009b). S touto změnou pohledu na studující jako na klienty a spotřebitele zásadně nesouhlasí Studentská komora Rady vysokých škol, která se stále zasazuje o to, aby se ke studujícím přistupovalo jako ke členům a členkám akademické obce (SKRVŠ, 2010). Avšak jak bylo vysvětleno výše, většina studujících ani neví, že Studentská komora Rady vysokých škol existuje.

Souhrnem lze říct, že manažerské přístupy k vládnutí ve vysokém školství jsou v českém diskurzu přítomny celých posledních dvacet let, ale až v posledních několika letech nabyly výrazněji na síle. Doposud bylo realizováno jen několik spíše menších reforem, takže manažerské přístupy zatím nedokázaly narušit vládu akademické oligarchie na českých vysokých školách, avšak poněkud překvapivě oslabily pozici studujících ve vysokoškolském vládnutí. Toto oslabení bylo bezpochyby usnadněno skutečností, že nedůvěru vůči studentskému výsadnímu postavení v rámci vládnutí sdílejí jak představitelé akademické oligarchie, tak zastánci manažerských přístupů. Nemalou roli hraje jistě také pokles zájmu studujících o vládnutí, jak o tom byla řeč výše.

³ To je zřejmé například ze stanoviska České konference rektorů, jejíž kritika zákona doslova říká: „ČKR se necítí v žádném případě tvůrcem předloženého věcného záměru zákona.“ (Stanovisko a připomínky ČKR, 2011) Stejný postoj ostatně zastávaly vysokoškolské reprezentace v celém posledním desetiletí (viz Pabian, Melichar, Šebková, 2006).

Závěr: Čeští studující – od všemocnosti k bezmocnosti

Díky své zásadní roli při protikomunistickém převratu získali studující bezprecedentně rozsáhlé pravomoci v demokratickém modelu řízení vysokého školství, který byl u nás zaveden na začátku 90. let. Avšak během posledních dvaceti let studující ztratili většinu své někdejší moci, a to vlivem studentské lhostejnosti k otázkám vládnutí, upevňující se akademické oligarchii a vzestupu manažerských přístupů k vysokoškolskému řízení. Studentští zástupci mají dodnes mnoho pravomocí, které jim byly přiznány v 90. letech, ale nejsou již podporováni v jejich využívání politickými elitami, ani většinou vyučujících a ani, což je nejdůležitější a nejpřekvapivější, většinou samotných studujících.

Českému vysokému školství v současnosti z velké části vládne specifická varianta akademické oligarchie, v níž hrají významnou roli zastupitelské orgány jak na národní, tak institucionální úrovni. Charakteristickým rysem české směsi akademické demokracie a oligarchie je mimořádně omezená role státu, obdobně výjimečná autonomie vysokých škol a zarputilé lpění na akademických svobodách. Situace je podobná v ostatních post-komunistických zemích (srov. Karran, 2007).

Jediná výzva pro akademickou oligarchii nyní přichází ze strany manažerských přístupů k řízení vysokého školství. Avšak pravicoví politici obhajující manažerský model doposud nepřekonali odpor vyučujících vůči jakýmkoliv změnám, které by zmenšily jejich dominantní postavení. Neoliberální ideologie byly mnohem úspěšnější co se týče změny statusu studujících směrem k omezení jejich role ve vládnutí a k definování jejich pozice jako klientské a spotřebitelské. Tyto zásady neoliberálních manažerských ideologií se setkaly se širokou podporou nejen ze strany pravicových politiků, ale také vyučujících a překvapivě i velké části studujících.

Nejhlasitějšími oponenty nového pohledu na roli studujících jsou studentský národní zastupitelský orgán, Studentská komora Rady vysokých škol, několik studentských zastupitelských orgánů na institucionální úrovni a některé levicové organizace s významným zastoupením studujících a vyučujících vysokých škol (dnes například iniciativy Za svobodné vysoké školy a ProAlt). Jejich snahy ale komplikuje několik faktorů, které jim zabraňují najít odezvu u dalších aktérů českého vysokoškolského prostoru. Zaprvé, většina studujících v univerzalizovaném českém vysokém školství je lhostejná k otázkám vládnutí i obecně k politickým tématům. Jejich nezájem může být podpořen skutečností, že čeští absolventi vysokých škol obvykle nemají problémy na trhu práce a všeobecně jsou spokojeni se vzděláním, které získali (viz Pabian, Šima, Kynčilová, 2011). Zadruhé, oponenti manažerských přístupů k pozici roli studujících ve vládnutí dnes nemají ve vysokoškolské politice prakticky žádné

spojení, takže jejich obrana demokratického modelu vládnutí nenachází odezvu ani u vyučujících, ani u pravicové vládnoucí garnitury. Azatřetí, postupné oslabování pozice studujících v posledních dvaceti letech jim ponechalo už jen malý prostor, z něž mohou úspěšně vyjednávat se svými protivníky.

Všechno tedy směřuje k závěru, že zlatý věk akademické demokracie se silným zastoupením studujících nesporně končí a že role studujících bude muset být nově definována v rámci akademické oligarchie a/nebo manažerismu.

Literatura:

ČERMÁKOVÁ, Z.; HOLDA, D.; URBÁNEK, V. Changes in the Funding of Higher Education in the Czech Republic. *European Journal of Education*. 1994, 29, 1, s. 75-82.

CONNELLY, J. Foundations for Reconstructing Elites: Higher Education Policies in the Czech Lands, East Germany, and Poland, 1945-1948. *East European Politics and Societies*. 1996, 10, 3, s. 367-392.

CONNELLY, J. Students, Workers and Social Change: the Limits of Czech Stalinism. *Slavic Review*. 1997, 56, 2, s. 307-335.

CONNELLY, J. *Captive University: the Sovietization of East German, Czech, and Polish Higher Education, 1945-1956*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2000. 456 s.

CONNELLY, J. Cultural Revolution: Studentocracy in Czech Higher Education, 1948-54. In SVATOŠ, M.; VELEK, L.; VELKOVÁ, A. (Eds.) *Magister noster: sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc.* Praha: Karolinum, 2005. s. 167-174.

DE BOER, H.; GOEDEGEBUURE, L. New Rules of the Game? Reflections on governance, management and system change. In FILE, J.; GOEDEGEBUURE, L. (Eds.). *Real-time Systems: Reflections on Higher Education in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovenia*. Enschede: CHEPS; Brno: VUTIUM, 2003. s. 207-231.

HÜNDLOVÁ, L.; PROVÁZKOVÁ, K.; PABIAN, P. Kdo vládne českým vysokým školám? Kvalitativní studie rozhodovacích mechanismů na dvou fakultách a jejich katedrách. *Aula: revue pro vysokoškolskou a vědní politiku*. 2010, 18, 4, s. 2-16.

JAŠUREK, M.; ZAJÍČEK, S. Kritický průvodce „reformou“ vysokých škol. Praha, 2012. 24 s.

KARRAN, T. Academic Freedom in Europe: A Preliminary Comparative Analysis. *Higher Education Policy*. 2007, 20, 3, s. 289-313.

KATRŇÁK, T. a kol. Existuje souvislost mezi sociální mobilitou a vzdělanostní homogamí? In MAREŠ, P.; HOFÍREK, O. *Sociální reprodukce a integrace: ideály a meze*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, s. 43-62.

MATĚJŮ, P.; FISCHER, J. *Hlavní výsledky výzkumu studentů (Eurostudent IV)*. Prague: Ministry of Education, Youth and Sports, 2009a. Dostupné z <http://>

www.reformy-msmt.cz/financni-pomoc-studentum/sites/default/files/eurostudent_09_12_11_TK.pdf.

MATĚJŮ, P.; FISCHER, J. *Výzkum akademických pracovníků vysokých škol*. Prague: Ministry of Education, Youth and Sports, 2009b. Dostupné z <http://www.reformy-msmt.cz/reforma-terciarniho-vzdelavani/category/vyzkum/vyzkum-akademickych-pracovniku>.

MELICHAR, M.; PABIAN, P. Shifting Peripheries: a State of the Art Report on the Czech Academic Profession. In LOCKE, W.; TEICHLER, U. (Eds.). *The Changing Conditions for Academic Work and Career in Select Countries*. Kassel: INCHER, 2007, s. 37-56.

Ministry of Education, Youth and Sports. *White Paper on Tertiary Education*. Prague: MEYS. 2009.

MINKSOVÁ, L. Vysokoškoláci – přehled hlavních sociologických výzkumů realizovaných v ČR. *Data a výzkum*. 2010, 4, 1, s. 39-60.

NANTL, J. Obhajoba studentských zájmů v české republice a její transnacionální dimenze. In FIALA, P.; CÍSAŘ, O. (Eds.). *Obhajoba zájmů a transnacionální vztahy*. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2004, s. 162-186.

OTÁHAL, M.; VANĚK, M. *Sto studentských revolucí: studující v období pádu komunismu – životopisná vyprávění*. Praha: Lidové noviny, 1999. 860 s.

PABIAN, P. Doporučení OECD z roku 1992 a jejich realizace v české vysokoškolské politice. *Aula: revue pro vysokoškolskou a vědní politiku*. 2007, 15, 1, s. 67-78.

PABIAN, P. Europeanisation of Higher Education Governance in the Post-Communist Context: the Case of the Czech Republic. In AMARAL, A.; NEAVE, G.; MAASSEN, P.; MUSSELIN, C. (Eds.). *European Integration and the Governance of Higher Education and research*. Dordrecht: Springer, 2009, s. 257-278.

PABIAN, P.; PROVÁZKOVÁ, K. Přehled sociologických šetření CSVŠ 1991-2008. *Aula: revue pro vysokoškolskou a vědní politiku*. 2008, 18, 3, s. 1-24.

PABIAN, P. Odkryté a skryté podoby doktorského studia: čtvrtý osobní pohled. *Biograf*. 2010, 51, 4, s. 51-56.

PABIAN, P.; MELICHAR, M.; ŠEBKOVÁ, H. *Funding Systems and their Effects on Higher Education Systems – Country Study: Czech Republic*. Paris: OECD IMHE Working Papers, 2007. Dostupné z <http://www.oecd.org/dataoecd/20/44/38307972.pdf>.

PABIAN, P.; MINKSOVÁ, L. Students in Higher Education Governance in Europe: Contrasts, commonalities and controversies. *Tertiary Education and Management*. 2011, 17, 3, s. 261-273.

PABIAN, P.; ŠIMA, K.; KYNČILOVÁ, L. Humboldt goes to the labour market: how academic higher education fuels labour market success in the Czech Republic. *Journal of Education and Work*. 2011, 24, 1-2, s. 95-118.

PRUDKÝ, L.; PABIAN, P.; ŠIMA, K. *České vysoké školství: na cestě od elitního k univerzálnímu vzdělávání 1989–2009*. Praha: Grada, 2010. 162 s.

SMITH, S.; DVOŘÁČKOVÁ, J.; PABIAN, P.; STÖCKELOVÁ, T.; ŠIMA, K.; VIRTOVÁ, T. *The Czech 'Week of Unrest': the Instrumentalisation of Student Protests by an Academic Oligarchy, or the Elision of Professional and Organisational Autonomy*. Presented at the conference *Ethnographies of Higher Education: researching and reflecting ,at home'*, Praha, 23. 5. 2013.

SVATONĚ, O.; MELICHAR, M.; MENCLOVÁ, L. *České vysoké školství z pohledu akademických pracovníků*. CSVŠ, 2007.

URBÁŠEK, P. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008. 234 s.

VLČEK, J. *Studující v Radě vysokých škol: stručný historický přehled o zastoupení studentů v Radě vysokých škol*. Praha: Studentská komora Rady vysokých škol, 2003. Dostupné z <http://www.skrvs.cz/index.php?aid=527>.

Mgr. Petr Pabian, Th.D.
petr.pabian@upce.cz

Univerzita Pardubice
Fakulta sociálních věd
Studentská 97
530 02 Pardubice

Mgr. Karla Tvrdá
ktvrda@email.cz

Mgr. Lucie Hündlová
lucie.hundlova@gmail.cz

Centrum pro studium vysokého školství, v.v.i.
U Dvou srpů 2
150 00 Praha 5